

Τα ιερά μνημόσυνα

Ορθοδοξία / Θεολογία / Θρησκευτική Ζωή

Ιωάννης Μ. Φουντούλης, Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (+)

Θέμα της παρούσης εισηγήσεως είναι «Τα ιερά μνημόσυνα», δηλαδή οι υπέρ των κεκοιμημένων αδελφών μας δεήσεις της Εκκλησίας. Περιλαμβάνει δε δύο μέρη. Στο πρώτο προσπαθούμε να δώσουμε μια ιστορική εικόνα του θέματος, δηλαδή κάνουμε μια αναδρομή στην περί μνημοσυνών παράδοση και πρακτική της Εκκλησίας απ' αρχής μέχρις ότου παγιώθηκε η λειτουργική τάξη.

Η αναφορά αυτή στην ιστορία, και στην εδώ περίπτωση μας και σε κάθε άλλο λα-τρευτικό θέμα, δεν γίνεται απλώς από λόγους ιστορικής περιέργειας, αλλά έχει ουσιαστικό λόγο υπάρξεως και καλλιεργείας. Έτσι κατοχυρώνουμε την νομιμότητα της λειτουργικής μας πράξεως και εν προκειμένω τις δεήσεις υπέρ των κεκοιμημένων, που τελεί η Εκκλησία για την ανάπαυση των ψυχών τους και για παρηγοριά των ζώντων. Έτσι σκέπτεται, θεολογεί και ενεργεί μια παραδοσιακή Εκκλησία, όπως είναι η Ορθόδοξος. Η παράδοση δικαιώνει και επαληθεύει την σημερινή μας πρακτική. Δεν καινοτομούμε, αλλά ακολουθούμε την τάξη που παραλάβαμε από τον Κύριο Ιησού Χριστό, τους αγίους Αποστόλους και τους Πατέρες της Εκκλησίας. Σ' αυτήν με ταπείνωση και εμπιστοσύνη στηριζόμαστε και εν ονόματι της συνεχίζουμε την πνευματική και λατρευτική ζωή μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας, επικαλούμενοι το έλεος του Θεού, πιστεύοντας ότι η ευσπλαχνία του θα νικήσει το πλήθος των αμαρτιών μας. Το λέμε με παρρησία στις ευχές της γονυκλισίας του εσπερινού της Πεντηκοστής, που κατά βάση είναι νε-κρώσιμες ευχές: «Επιμέτρησον τας ανομίας ημών τοις οικτιρμοίς σου· αντίθες την άβυσσον των οικτιρμών σου τω πλήθει των πλημμελημάτων ημών» (α' γονυκλισία, ευχή πρώτη). Στα ερωτήματα που τίθενται από πιστούς και μη πιστούς για το ποιά είναι η σκοπιμότητα και ποιο το όφελος για τους κεκοιμημένους έχουν οι δεήσεις που κάνουν γι' αυτούς οι ζώντες, εφ' όσον «εν τω άδη ουκ εστί μετάνοια», εμείς θα απαντήσου-με επικαλούμενοι την από αιώνων πράξη της Εκκλησίας. Το φαινομενικά απλοϊκό, «έτσι το παραλάβαμε», δείχνει όλη την

εμπιστοσύνη μας και την αμετακίνητη και ζωντανή ελπίδα μας στο έλεος του Θεού, αλλά και την βεβαιότητα ότι η πράξη της Εκκλησίας, που εκφράζει την πίστη της και την αλήθεια της αποκαλύψεως του Θεού εν Χριστώ Ιησού στον κόσμο, αποτε-λεί για όλους μας την εγγύηση ότι οι προσευχές μας γίνονται σύμφωνα με το θέλημα του Θεού και ότι θα είναι ωφέλιμες για τις ψυχές των τεθνεώτων. Με ποιο τρόπο θα γίνει αυτό, το αφήνουμε στο ανεξιχνίαστο πέλαγος της πολυμήχανης αγάπης του Θεού. Αυτή περίπου είναι η απάντηση μας στο θέμα που άφορα στα μνημόσυνα από λειτουργική άποψη.

Πως θεωρητι-κά, βάσει της περί εσχάτων και περί της μετά θάνατον ζωής και αναστάσεως διδασκαλίας της Εκκλησίας και της περί κοινω-νίας των αγίων θεολογίας της αντιμετωπίζεται το θέμα, έχει επαρκώς αναλυθεί από τις προηγηθείσες θεωρητικές εισηγή-σεις. Εμείς θα μείνουμε στην ιστορικολειτουργική του πλευρά μόνο. Αυτά για το πρώτο μέρος.

Α' Μέρος

Η Χριστιανική Εκκλησία καθιέρωσε ευθύς εξ αρχής ειδι-κές προσευχές για την ανάπαυση των ψυχών των κεκοιμημένων πατέρων και αδελφών μας. Αυτό αποτελεί συνέπεια της πίστεως και διδασκαλίας της ότι οι αποθανόντες πιστοί ζουν και μετά θάνατον εν Χριστώ και ότι η κοινωνία πίστεως και αγάπης μεταξύ ζώντων και τεθνεώτων δεν παύει να υφίσταται, εκφράζεται δε με αμοιβαίες προσευχές. Οι ζώντες δέονται υπερ των κεκοιμημένων και οι κεκοιμημένοι υπέρ των ζώντων και μάλιστα οι άγιοι, που έχουν παρρησία στον Θεό. Έτσι κα-θιερώνονται προσευχές και ακολουθίες υπέρ των τεθνεώτων εις μνήμην αυτών, τα μνημόσυνα. Με τον τρόπο αυτόν η Εκκλησία συνεχίζει πανανθρώπινη παράδοση και πρακτική, νεκρικά δηλαδή έθιμα που υφίσταντο κατά την εποχή της ελεύσεως του Χριστού και της ιδρύσεως και εξαπλώσεως της Εκκλησίας, και που, εκχριστιανιζόμενα και αποκαθαίρομενα από προλήψεις και δεισιδαιμονίες, λαμβάνουν νέο περιεχόμε-νο και νόημα και συνεχίζονται από αυτήν.

Στην Παλαιά Διαθήκη απαντούν μαρτυρίες για την προ Χρίστου ιουδαϊκή πράξη. Στο Τωβίτ 4,17 υπάρχει η προτρο-πή «έκχεον τους άρτους σου επι τον τάφον των δικαίων», που υπαινίσσεται την τέλεση νεκροδείπνων στους τάφους ή την προσφορά ελεημοσυνών στους φτωχούς, προφανώς εις μνη-μόσυνο των απελθόντων. Στο Β' Μακκαβαίων 12, 43-45 μαρτυρείται η τέλεση θυσιών «περί αμαρτίας» υπέρ των «μετ' ευσέβειας κοιμωμένων». Ο Ιούδας ο Μακκαβαίος έστειλε στον ναό των Ιεροσολύμων τα απαιτούμενα για να τελεσθεί θυσία για εκείνους που έπεσαν στον πόλεμο. Η συγγένεια με την σχετική, μεταγενέστερα

βέβαια, χριστιανική πράξη είναι εμφανής.

Θυσίες όμως και προσφορές υπέρ των νεκρών έκαναν και οι ειδωλολάτρες. Ήδη από την εποχή του Ομήρου ήταν γνωστά τα «περίδειπνα», κατά τα οποία επιστεύετο ότι συνέτρωγε και ο νεκρός μαζί με τους παρακαθημένους. Τα επιμνημόσυ-να δείπνα αυτά ετελούντο σε ορισμένες τακτές από την ημέρα του θανάτου ημέρες, την τρίτη, την ενάτη, την τριακοστή και κατ' έτος την «γενέθλιο» ημέρα του νεκρού, δηλαδή κατά την επέτειο της γεννήσεώς του - όχι του θανάτου του. Η συγγένεια και εδώ με τήν χριστιανική πρακτική είναι εμφανέστατη.

Οι χριστιανοί συνεχίζουν, όπως ήταν επόμενο, τα ανωτέρω με ένα διπλό τρόπο· τις ελεημοσύνες υπέρ των τεθνεώτων, ως έκφραση αγάπης προς αυτούς και προς τους ενδεείς, και τις προσευχές. Ήδη οι «Αποστολικές Διαταγές» (τέλος Δ' αιώνας) συνιστούν να δίδονται «εκ των υπάρχόντων» του νε-κρού και «εις ανάμνησιν αυτού» ελεημοσύνες στους φτωχούς (Η' 42). Το ίδιο συνιστούν και ο Χρυσόστομος, ο Ιερώνυμος, ο Τερτυλλιανός, ο ψευδο-Αθανάσιος και άλλοι παλαιοί πατέ-ρες και εκκλησιαστικοί συγγραφείς. Παραλλήλως όμως ετελούντο στους τάφους των νεκρών και τα «περίδειπνα» ή «μα-καρίαι», που έχουν επιβιώσει με διάφορες εξελιγμένες μορ-φές κατά τόπους μέχρι σήμερα. Και τα «περίδειπνα» δεν είναι άσχετα προς την περί ελεημοσυνών πρακτική, αφού σ' αυτά συνέτρωγαν όχι μόνο συγγενείς και φίλοι του νεκρού, αλλά και κληρικοί, πτωχοί και ξένοι (Αποστ. Διαταγαί Η' 44, Αυγου-στίνου Εξομολογήσεις VI, 2, Βάλαμων κ.λπ.). Είναι αξιο ση-μειώσεως το πνευματικό νόημα που δίδεται από τις «Απο-στολικές Διαταγές» στις συνεστιάσεις αυτές, ως μιας πράξεως προσευχής και πρεσβείας των ζώντων υπέρ των κεκοιμημένων («εν δε ταις μνείαις αυτών καλούμενοι μετά ευταξίας εστιάσθε και φόβου Θεού, ως δυνάμενοι και πρεσβεύειν υπέρ των με-ταστάντων» Η' 44).

Ήδη πάντως στις «Αποστολικές Διαταγές» υπάρχουν όχι μόνο διαμορφωμένες ευχές και διακονικές αιτήσεις «υπέρ αναπαυσαμένων εν Χριστώ αδελφών ημών», που κατά βάση περιέχουν τα αιτήματα ακόμα και τις φραστικές διατυπώσεις που μας είναι οικείες από τις εν χρήση ευχές («παρίδη αυτώ παν αμάρτημα εκούσιον

και ακούσιον και... κατάταξη εις χω-ράν ευσεβών, ανειμένων εις κόλπον Αβραάμ και Ισαάκ και Ιακώβ... ένθα απέδρα οδύνη, λύπη και στεναγμός» Η' 41), αλλά και μαρτυρία ότι υφίσταντο ήδη ως καθοριζόμενα από τους αποστόλους τα τρίτα, τα ένατα, τα τεσσαρακοστά και τα ενιαύσια μνημόσυνα. Δίδεται δε μια βιβλική ή υποτυπώδης θεολογική δικαίωση για το καθένα: « Επιτελείσθω δε τρίτα των κεκοιμημένων εν ψαλμοίς και αναγνώσεσι και προσευχαίς διά τον διά τριών ημερών εγερθέντα· και ένατα εις υπόμνησιν των περιόντων και των κεκοιμημένων και τεσσαρακοστά κατά τον παλαιόν τόπον, Μωϋσὴν γαρ ούτως ο λαός επένθησε· και ενιαύσια υπέρ μνείας αυτού» (Η' 42). Παρόμοιες θεολογικές ερμηνείες με αναγωγές στην Παλαιά Διαθήκη ή στην θεολογι-κή σημασία των αριθμών ή ιδιαιτέρως στον βίο και στις μετά την ανάσταση εμφανίσεις του Κυρίου έχουν δοθεί πολλές για την δικαιολόγηση της επιλογής των ημερών τελέσεως των μνη-μοσυνών: Αγία Τριάς, τριήμερος ταφή του Κυρίου (τα τρίτα), τα αγγελικά τάγματα ή ο ιερός αριθμός 3×3 ή η εμφάνιση του Κυρίου κατά την ογδόη μετά την ανάσταση ημέρα (τα ένατα), ανάληψη του Κυρίου σαράντα ημέρες μετά την ανάσταση (τα τεσσαρακοστά) κ.ο.κ. Ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης αναφέ-ρει και άλλες ερμηνείες που κυκλοφορούσαν κατά την εποχή του, που συσχέτιζαν τις ημέρες των μνημοσυνών με τις αντί-στοιχες φάσεις της συλλήψεως και της διαμορφώσεως του εμβρύου αφ' ενός, και της φυσικής διαλύσεως του σώματος μετά την ταφή αφ' ετέρου. Αυτές βασιζόταν στις ιατρικές γνώσεις της εποχής εκείνης και δεν τις υιοθετεί ο Συμεών, που ορθώς προτιμά «πνευματικώς νοείν πάντα και θείως και μη εκ των αισθητών συνιστάν τα της Εκκλησίας» (Διάλογος, κεφ. 371). Ένα πάντως είναι σημαντικό, ότι η Εκκλησία διατήρη-σε προχριστιανικά ήθη που δεν αντέλεξαν στη διδασκαλία της, έδωσε σ' αυτά νέο χριστιανικό νόημα και τροποποίησε μερικά για θεολογικούς λόγους. Έτσι ενεργεί όταν μεταθέτει τα τρια-κοστά στην τεσσαρακοστή ημέρα, εμφανώς από ιουδαϊκή επί-δραση και από συσχετισμό προς την ανάληψη του Κυρίου. Έτσι τελεί και τα ενιαύσια, όχι, κατά την άνευ σημασίας ημέ-ρα της φυσικής γεννήσεως των ανθρώπων, αλλά κατά την ημέ-ρα της εν Χριστώ γεννήσεως και τελειώσεως και εισόδου στην αληθινή ζωή, την ημέρα δηλαδή της «κοιμήσεως» των πιστών, την «γενέθλιο ήμερα» τους. Δεν επιδίδεται σε ανούσιους και ανωφελείς πολέμους και σκιαμαχίες, αλλά αναπλάθει εν Χρι-στώ τον κόσμο. Πολύ σοφή τακτική.

Από τα σωζόμενα τυπικά διαφόρων Μονών μαθαίνομε τα νεκρικά έθιμα που τηρούνταν στα μοναστήρια και προφανώς και στις κατά κόσμον εκκλησίες. Επί τις σαράντα πρώτες ημέρες εγίνετο καθημερινώς κατά τις ακολουθίες του εσπερινού και του όρθρου ειδική δέηση υπέρ του κοιμηθέντος και προσεφέρετο υπέρ αυτού η αναίμακτος θυσία. Στην ιδιαιτέρως μεγάλη σπουδαιότητα της τελέσεως της θείας ευχαριστίας υπέρ του κεκοιμημένου, της μνημονεύσεώς του κατ' αυτήν και της ωφελείας του από αυτήν αναφέρονται οι πατέρες από του αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων (Δ' αιών), που τονίζει ότι «μεγίστην ώνησιν»(μεγάλη ωφέλεια) ευρίσκουν οι ψυχές «υπέρ ων η δέησις προσφέ-ρεται της αγίας και φρικωδέστατης προκειμένης θυσίας» (Μυ-σταγωγική Κατήχησις Ε'9), μέχρι και του αγίου Συμεών Θεσ-σαλονίκης (ΙΕ' αιών). Ο τελευταίος συνδυάζει την παραδο-σιακή περί λειτουργίας θεολογία, ειδικότερα στην εκ της μνη-μονεύσεως των κεκοιμημένων κατά την εξαγωγή των μερίδων στην πρόθεση ωφέλεια, γιατί με τον τρόπο αυτόν διά της μερίδος τους στο δισκάριο μετέχουν μυστηριωδώς και αοράτως της χάριτος, κοινωνούν, παρακαλούνται, σώζονται και ευφραίνονται εν Χριστώ (Διάλογος, κεφ. 373). Αν απέθνησκε κάποιος κατά την περίοδο της Τεσσαρακοστής ή η περίοδος των σαράντα λειτουργιών ενέπιπτε μερικώς μέσα σ' αυτή, εγί-νετο μια εύλογη διευθέτηση. Τα τρίτα ετελούντο το πρώτο Σάβ-βατο, τα ένατα το δεύτερο και το σαρανταλείτουργο άρχιζε από τη Δευτέρα μετά του Θωμά. Η διάταξη αυτή είναι πολλαπλώς σημαντική και θα επανέλθουμε στο δεύτερο μέρος της εισηγή-σεως. Ας κρατήσουμε το βασικό της δίδαγμα ότι το κυρίως μνημόσυνο του κεκοιμημένου γίνεται διά τής θείας λειτουρ-γίας ή, με άλλους λόγους, ότι η αληθινή ακολουθία του μνη-μοσύνου είναι συνδεδεμένη αρρήκτως με την τέλεση του μυ-στηρίου της θείας ευχαριστίας, όπως είδαμε παλαιότερα για το βάπτισμα, τον γάμο, το ευχέλαιο κ.λπ.

Εκτός από τα ατομικά μνημόσυνα που γίνονται κατά την τρίτη, ενάτη, τεσσαρακοστή από την από της κοιμήσεως ημέρα και κατά την κατ' έτος μνήμη του θανάτου του κεκοιμημένου, η Εκκλησία έχει εισαγάγει σ' όλες τις ακολουθίες της δεήσεις υπέρ αναπαύσεως των ψυχών και μακαρίας μνήμης των

προκεκοιμημένων πατέρων και αδελφών μας, δηλαδή γενικών δε-ήσεων ή και ευχών, που μπορούν να εξειδικευθούν με την μνημόνευση ονομάτων. Έτσι έχουμε τις εκτενείς του εσπερι-νού, του όρθρου και της θείας λειτουργίας (« Ελέησον ημάς, ο Θεός... Έτι δεόμεθα υπέρ μακαρίας μνήμης και αιωνίου ανα-παύσεως των ψυχών...»), την ακολουθία της προσκομιδής και τα μετά τον καθαγιασμό δίπτυχα της θείας λειτουργίας, το «Ευξώμεθα» του μεσονυκτικού και του αποδείπνου, το νε-κρώσιμο τροπάριο στην τριθέκτη και ιδιαιτέρως το δεύτερο μέρος του καθημέραν μεσονυκτικού, που στις πηγές χαρακτη-ρίζεται «τρισάγιον υπέρ των κεκοιμημένων» και περιλαμβάνει δύο ψαλμούς (τον ρκ' και ρλγ'), τρισάγιο κ,λπ., τρία νεκρώσιμα τροπάρια («Μνήσθητι, Κύριε, ως αγαθός...» κ,λπ.) και θεοτο-κίο και την νεκρώσιμο ευχή («Μνήσθητι, Κύριε, των επ' ελπίδι αναστάσεως...»).

Στους κεκοιμημένους και στις υπέρ αυτών δεήσεις είναι αφιερωμένα όλα τα Σάββατα του έτους. Κατ' αυτά ψάλλονται νεκρώσιμα τροπάρια και κανών κατά τον ήχον της εβδομάδος, τελούνται δε κανονικώς και τα μνημόσυνα. Εξαιρέτως δε δύο Σάββατα κατ' έτος, το Σάββατον προ της Απόκρεω και το Σάββατον προ της Πεντηκοστής, είναι ημέρες κοινών και παν-δήμων μνημοσυνών αφού κατ' αυτά «μνήμην επιτελούμεν πάντων των απ' αιώνος κεκοιμημένων Ορθοδόξων Χριστιανών, πατέρων και αδελφών». Η επιλογή του Σαββάτου ως νεκρωσίμου ημέρας οφείλεται αφ' ενός μεν στον χαρακτηρισμό της στην Γένεση ως ημέρας «καταπαύσεως» από των έργων του δημιουργού του κόσμου Θεού (Γεν. β'2), αλλά και για τον κατά το Σάββατο εκείνο της εβδομάδος των αγίων παθών «σαββατισμό» του Κυρίου Ιησού Χριστού στον τάφο. Ανάλογες νε-κρώσιμες εορτές κατ' έτος υπήρχαν και στον προχριστιανικό κόσμο που αντικατεστάθησαν από τα κοινά μνημόσυνα των δύο Ψυχосαββάτων. Στο Σάββατο προ της Απόκρεω μεταξύ ς' και ζ' ωδής του κανόνος του όρθρου υπάρχει θαυμάσιο Συναξάριο γραμμένο από τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο, στο οποίο αναλύεται η περί της μετά θάνατον ζωής διδασκαλία της Εκκλησίας και διεξοδικώς εκτίθενται τα περί μνημοσυνών και της εξ αυτών ωφελείας των ψυχών των κεκοιμημένων.

πηγή: Ιωάννου Μ. Φουντούλη, Τελετουργικά Θέματα τ. Γ', σ. 29-36, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2007

<http://bit.ly/1aHwcxB>